

СУГУРТА ТАШКИЛОТЛАРИДА АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ДАЛИЛЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Абдураимова Мафтунахон Ахматовна,

*PhD, доцент, "Аудит" кафедраси, Тошкент молия институти,
Тошкент, Ўзбекистон.*

Email: maftunakhon.abduraimova@mail.ru

ORCID: 0000-0002-6325-1400

THE IMPORTANCE OF EVIDENCE WHEN ORGANIZING AUDITS IN INSURANCE ORGANIZATIONS

Abduraimova Maftunakhan Akhmatovna,

*PhD, associate professor of the "Audit" department, Tashkent Institute of Finance,
Tashkent. Uzbekistan.*

E-mail: maftunakhon.abduraimova@mail.ru

ORCID: 0000-0002-6325-1400

JEL Classification: M1, M4, M42

Аннотация. Ҳозирги кунда мамлакатимизда аудиторлик ва суғурта ташилотлари фаолиятини ривожлантириши масалалари долзарблик касб этмоқда. Шундан келиб чиқиб, бозор иқтисодиётини инновацион рақамлаштириши муҳтида суғурта ташилотларида аудиторлик фаолиятини самарали ва профессионал ташикл этиши етакчи вазифалардан бири сифатида қаралади.

Мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодиётни шакллантириши борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириши, самарали текширув жараёнларини ташикл қилиши, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ишлар амалга оширилди.

Суғурта ташилотларидан олинган далилларнинг сифати уларнинг манбаларига боғлиқ. Аудиторнинг

бевосита кузатиши ва молия хўжалик муомалаларини ўрганиши натижасида олинган далиллар энг ишончли ҳисобланади. Шунингдек, мустақил манбалардан олинган, ҳужжатларга асосланган маълумотлар ҳам ишончли ҳисобланади. Мижоз корхонанинг ахборотларга ишлов бериши тизимидан тўпланганига қарамасдан, тўпланган маълумотларга асосан аудитор томонидан олинган ва ишлов берилган маълумотларнинг далил кучи камроқ ҳисобланади. Мижоз корхонанинг ахборот тизимида тузилган, ишлов берилган ва сақланаётган ҳужжатлардаги ахборотларнинг далил кучи паст ҳисобланади. Бунда ички назорат тизимининг баҳоланишини инобатга олиши зарур. Агар ушбу тизим самарали бўлса, ундан олинган ахборотдан далил сифатида фойдаланиши мумкин.

Суғурта ташилотларида аудиторлик текширувларини самарали ташикл қилиши нафақат иқтисодиётнинг ривожланиши, балки молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланувчилар учун

ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мазкур жараёнда аудиторлик ташкилоти суғурта бозори ва миқозлари учун кафил сифатида бошқарувда ташкил қилинган ишлар ҳамда йўл қўйилган хато ва камчиликлар юзасидан объектив фикр берувчи субъект сифатида иштирок этади. Аудитор у ёки бу хўжалик муомаласининг ҳужжатлар билан қандай расмийлаштириляётганлиги, ҳамда бундай факт-ларни ҳисоб регистрларида акс эттиришининг кетма-кетлиги устидан назорат ўрнатишни кузатади. Бу ички назоратнинг аҳволи каби, бухгалтерия ҳисобини юритиш тартибига риоя қилинишини ҳам баҳолашга имкон беради. Ушбу мақолада суғурта ташкилотларини текширишда далилларнинг аҳамияти кўрсатиб берилган.

Abstract. Currently, the issues of the development of audit and insurance organizations are becoming relevant in our country. Based on this, the effective and professional organization of audit activities in insurance organizations in the conditions of innovative digitalization of the market economy is considered one of the main leading tasks.

The reforms carried out in our country to create a stable and efficient economy are producing results today. In particular, in a short period, significant work has been done to implement deep structural changes in the economy, organize effective control processes, and strengthen the banking and financial system.

The quality of evidence obtained from insurance organizations depends on its sources. Evidence obtained as a result of direct observation and study by the auditor of financial transactions is the most reliable. Information from independent

sources based on documents is also reliable. Although collected from the client's enterprise information processing system, the evidence obtained and processed by the auditor based on the collected data is considered less significant. The evidentiary value of information in documents created, processed, and stored in the information system of the customer enterprise is considered low. The assessment of the internal control system must be considered. If this system is effective, then the information obtained from it can be used as evidence.

Effective organization of inspections in insurance organizations is important not only for economic development but also for users of financial reporting information. In this process, the audit organization participates as a guarantor of the insurance market and its clients, as a subject that gives an objective opinion about the work organized in management, as well as about errors and shortcomings. The auditor monitors how this or that business transaction is documented, and also controls the sequence of reflection of such facts in the accounting registers. This allows you to assess compliance with accounting procedures, as well as the state of internal controls. This article highlights the importance of evidence when investigating insurance companies.

Калит сўзлар. Суғурта ташкилоти, аудит, далил, таҳлилий амаллар, аудит халқаро стандартлари, аудит умумий стратегияси, аудит режаси, ички назорат, ҳисоб сиёсати.

Keywords. Insurance organization, audit, evidence, analytical procedures, international auditing standards, general audit strategy, audit plan, internal control, and accounting policies.

Кириш. Хўжалик юритувчи субъектларда аудиторлик текширувларини эркин бозор иқтисодиёти талабларига мувофиқ ташкил этиш иқтисодий ислохотларнинг самарадорлигини оширишда муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Шу билан бир қаторда, республикамиз иқтисодиётининг барқарор ривожланиши ҳамда жаҳон хўжалиги ва молиявий тизимига тобора интеграциялашув, оқилona сиёсат олиб бориш пировард натижада Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги мавқеи ва нуфузини янада оширмоқда. Шундай экан, иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини самарали ташкил қилиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини самарали ташкил қилиш нафақат иқтисодиётнинг ривожланиши, балки молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланувчилар учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мазкур жараёнда аудиторлик ташкилоти суғурта бозори ва миқозлари учун кафил сифатида бошқарувда ташкил қилинган ишлар ҳамда йўл қўйилган хато ва камчиликлар юзасидан объектив фикр берувчи субъект сифатида иштирок этади.

Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини самарали ташкил қилиш, иш сифатини ошириш, аудиторлик хулосаларини ҳаққоний шакллантиришда аудиторлик далиллар муҳим аҳамиятга эга. Чунки, аудиторлик текширувларининг натижалари, хулосани расмийлаштириш тартиби аудитор томонидан олинган далилларнинг ишончлилигига боғлиқдир.

Материал ва метод. Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини муваффақиятли ташкил қилиш, маълумотларнинг ишончлилиги, турли хил ахборотларни қайта ишлаш, далил йиғиш ва йиғилган маълумотлар юзасидан аудитор фикрини бериш ҳисобланади. Бевосита илмий мақолани тайёрлаш жараёнида бир қанча таҳлил усуллари қўллаш орқали текширув натижалари самарадорлигига эришиш мумкин бўлади.

Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувини ташкил қилишда далилларнинг аҳамиятини очиб бериш юзасидан қўлланилган таҳлил усуллари, албатта, илмий мақоланинг мазмун-моҳиятини очиб беради ва ушбу тадқиқотга оид таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади.

Натижалар. Умуман олганда, мамлакатимизда бозор муносабатларига асосланган янги иқтисодий тизим шароитида турли мулкчиликнинг ривожланиши, суғурта ташкилотлари томонидан фаолият турларини эркин танлаш, талаб ва таклифнинг устуворлиги, ташқи иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши, соф рақобатнинг мавжудлиги, ўз-ўзини маблағ билан таъминлаш тамойилига тўлиқ амал қилиш амалиёти кетмоқда. Ҳозирги бозор иқтисодиёти мавжуд ресурслардан кўпроқ даромад олишни тақозо қилади. Таъкидлаш жоизки, мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиш фақат самара келтириши керак. Бозор иқтисодиёти шароитида корхона ва ташкилотларнинг асосий мақсади ҳам мулклардан самарали фойдаланиш орқали олинadиган фойда миқдорини ошириш билан изоҳланади. Бундай натижага эришиш учун эса,

албатта, бозорнинг талабларига, унинг қонун-қоидаларга тўлиқ амал қилиш орқали, шу билан бир қаторда суғурта ташкилотларининг ахборотларини шакллантиришда очиклик тамойилини қўллаш орқали эришиш мумкин бўлади.

Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини ўтказишда далилларнинг аҳамияти муҳим ҳисобланади. Сабаби, аудиторлик текширувлари аудитор томонидан шундай ташкил қилиниши керакки, сарф-харажат кам ва текширув жараёнлари самарали бўлиши лозим. Бунинг учун, албатта, суғурта ташкилотларининг молиявий натижаларини шакллантириш тизимига ва улар бўйича йиғиладиган далилларнинг ишончилигига катта аҳамият қаратиш лозим. Аудитор суғурта ташкилотидан далил йиғиётган пайтда суғурта ташкилотининг молиявий натижаларининг қуйидаги хусусиятларига эътибор қаратиши лозим:

- молиявий натижаларнинг шаклланиши бир қанча кўрсаткичларга боғлиқлиги ва уларнинг ўзаро таъсири;
- молиявий натижа ҳисобот давридаги корхона фаолиятининг якуни ҳисобланиши;
- суғурта ташкилоти фойда билан ишлаши ёки ҳисобот даврини зарар билан якунланиши, молиявий натижаларни шакллантирувчи кўрсаткичларга бевосита боғлиқ эканлиги;
- молиявий натижаларга олдиндан аниқ бўлмаган хавф-хатарлар, тасодифий ҳодисалар ўз таъсирини кўрсатиши мумкинлигини назарда тутиб, далил олиш усуллариининг ҳам энг самаралисини танлаб текширув ўтказиш лозимлиги.

Иқтисодиёт барқарорлигини таъминловчи асосий жиҳат аудиторлик фаолияти эканлигини эсдан чиқармаслик керак. Чунки, бозор механизмнинг асосий хусусиятларидан бири суғурта

ташкilotлари ва мижозлар ўртасида уларнинг иқтисодий жавобгарлиги ҳамда тўлиқ иқтисодий мустақиллиги асосида қонун ва шартномалар интизомига қатъий риоя қилиш ҳисобланади. Бироқ мазкур жиҳатлар ҳар доим ҳам тўғри йўлга қўйилаётгани йўқ. Бунинг олдини олиш учун эса, бевосита аудиторлик ташкилотларининг фаоллиги талаб қилинади. Аудиторлик амаллари ва аудиторлик далилларини етарли даражада тўплай олишда аудиторлик стандартларига жиддий эътибор қаратиш лозим.

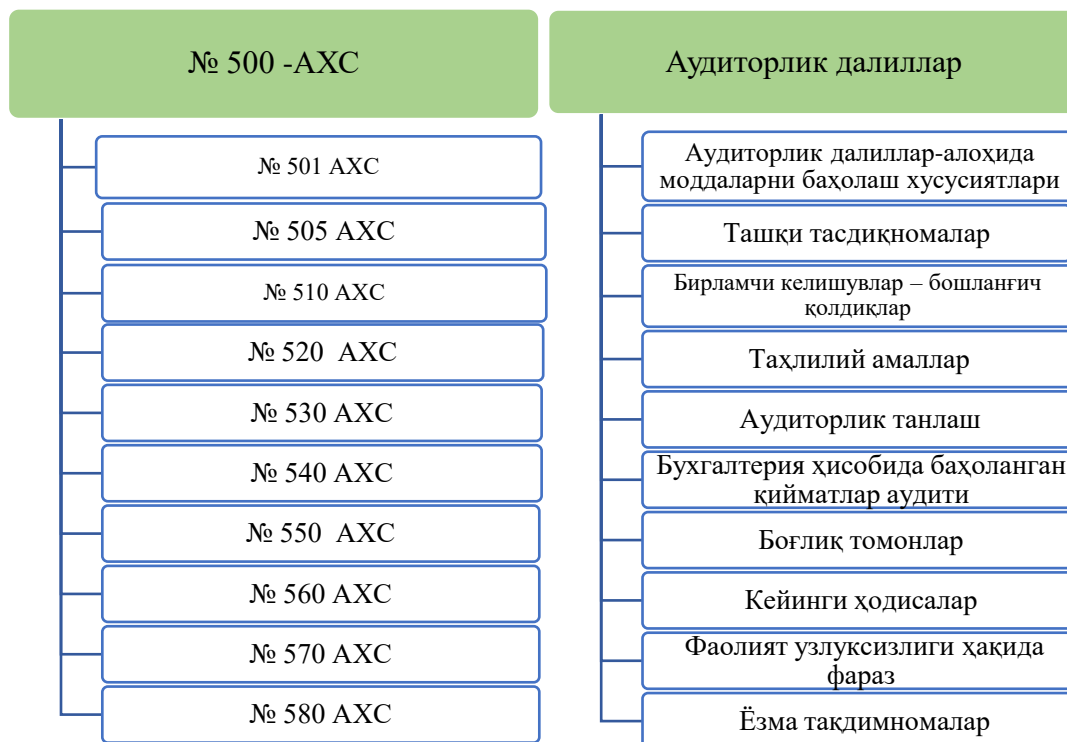
Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонунининг 9-моддасида «Аудиторлик фаолияти стандартлари» деб аталган бўлиб, унда қуйидагилар белгиланган:

«Халқаро бухгалтерлар федерациясининг Аудит ва ишончи таъминлайдиган топшириқларнинг халқаро стандартлари бўйича кенгаши томонидан эълон қилинадиган аудитнинг халқаро стандартлари ҳамда сифат назоратининг халқаро стандартлари, таҳлилий текширувларнинг халқаро стандартлари, ишончи таъминлайдиган топшириқларнинг халқаро стандартлари, турдош хизматларнинг халқаро стандартлари аудиторлик фаолияти стандартларидир.

Аудиторлик фаолияти Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига зид бўлмаган, Халқаро бухгалтерлар федерациясининг Ўзбекистон Республикасида эълон қилиш тўғрисидаги рухсатномаси асосида аудиторлик фаолияти соҳасидаги ваколатли давлат органининг расмий веб-сайтида жойлаштирилган аудиторлик фаолияти стандартлари асосида амалга оширилади. Аудитнинг халқаро стандартларини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қўллаш учун уларни тан олиш тартиби

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади» [1]. Шундай экан, аудитнинг халқаро стандартларидан 500-599-сон АХС «Аудиторлик далиллар» деб номланади.

Мазкур стандартда далилларга бағишланган 11 та субстандарт ажратилган бўлиб, уларни қуйидагича келтиришимиз мумкин:

1-расм. Аудит халқаро стандартларининг тузилмавий тавсифи¹

1-расмда келтирилган стандартлар аудиторлик ташкилотлари томонидан суғурта ташкилотларини текширув жараёнида аудиторлик далилларини тўплашда қўлланилади. Шунингдек, суғурта ташкилотларида далилларни йиғиш ва умумлаштириш борасидаги уларга қўйиладиган талабларни белгилайди.

Аудитнинг халқаро стандартида таърифланишича: «Аудиторлик далиллар – бу аудиторлик фикри учун асос бўлган хулосаларга эришишда аудитор томонидан фойдаланилган маълумот. Аудиторлик далили молиявий ҳисоботлар учун асос бўлган бухгалтерия ёзувлари ва

бошқа маълумотлардан ташкил топади» [9].

Аудиторлик ташкилоти томонидан йиғилган далиллар хулосани асослаш учун унинг миқдор ва сифат жиҳатидан баҳоланиши лозим.

Аудиторлик далилларининг етарлиги уларнинг миқдори ва сифати билан белгиланади. У танлаш қўлами ва тўплашдаги муайян элементларнинг тавсифи билан боғлиқ. Ахборотларнинг сифати эса танлаш элементларининг репрезентативлиги (бош тўплашнинг ўрганилаётган белгилар бўйича хусусиятлари)га боғлиқ, яъни, репрезентативлик қанча юқори бўлса,

¹ Аудит халқаро стандартлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

аудиторлик rischi шунча паст бўлади. Аудит riskини пасайтиришда эса, далилларнинг етарлилиги тўғрисида аудитор томонидан ички назорат тизимини баҳолаш ва аудиторлик riskининг даражасига асосланиб хулоса қилиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, суғурта ташкилотининг ички назорат тизими қанчалик ишончли ва аудиторлик riskи қанчалик паст эканлигидан далолат бериб, аудитор томонидан далил йиғиш борасида кам аудиторлик амаллари қўлланилиши лозимлигидан далолат беради.

Суғурта ташкилотларининг молиявий ҳисоботдан олинган далиллари асосан, мустақил манбалардан олиниш ҳолати, учинчи шахслардан олинганлиги, ҳужжатларнинг ёзма ҳолатда олиниши ва уларнинг оғзаки далилларга қараганда ишончлироқ эканлиги, аудиторлик ташкилоти томонидан бевосита йиғилган далиллар, суғурта ташкилотидан олинган далилларга нисбатан ишончли бўлади.

Амалдаги стандартларга мувофиқ аудиторлик баҳолаш учун зарур

маълумотлар миқдори қатъий белгилаб қўйилмаган. Шу боисдан, аудитор ўзининг профессионал фикрига таянган ҳолда суғурта ташкилоти молиявий ҳисоботининг ишончлилиги тўғрисида хулосани шакллантириш учун зарур бўладиган маълумотларнинг миқдори ва сифати ҳақида мустақил қарор қабул қилиши лозим. Шунингдек, аудиторлик далилларининг ўз вақтида тўпланишига алоҳида эътибор бериш зарур. Тўпланган далиллар текширилаётган ҳисобот тузилган санага қанчалик яқин бўлса, улар шунчалик ишонарли бўлади.

Агар хатолар ва камчиликлар тўғрисидаги далиллар мижоз корхона маъмуриятига аудиторлик хулосаси солиқ органига топширилмасдан олдин тақдим этилган бўлса, у ҳолда бухгалтерияда ҳисоботларга зарур тузатишларни киритиш имкони бўлади. Агар ҳисобот солиқ органига топширилганидан сўнг аудит ўтказилса, тузатиш киритиш имкони йўқ, лекин жорий даврда аниқланган хато ва камчиликларни ўз вақтида тузатиш мумкин бўлади.

2-расм. Аудиторлик далилларининг аҳамияти².

² Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

2-расм маълумотларидан кўришимиз мумкинки, аудиторлик текширувларининг самарали ташкил қилиниши суғурта ташкилотларининг ички назорат тизими самарадорлигига ва текширув амалларининг энг муносибини танлаш орқали юқори натижага эришиш мумкин эканлигидан далолат беради.

Суғурта ташкилотидан олинган далиллар ўз навбатида кўра қуйидагича туркумланиши мумкин: а) фактларни тасдиқлаш йўли билан олинган далиллар; б) ҳужжатлаштирилган фактларни аниқлаш йўли билан олинган далиллар; в) махсус ўтказилган таҳлил натижасида аниқланган далиллар.

Фактларни тасдиқлаш мулк ва мажбуриятлар муайян турларининг мавжудлигини аниқлашдан иборат. Бу усулнинг бошқа номи эса, инвентаризация деб аталади.

Ҳужжатлаштирилган фактларни аниқлаш молиявий ҳисоботни ва ҳисоб регистрларини тузиш учун асос бўлган дастлабки ҳужжатларни текшириш йўли билан амалга оширилади. Буларга таннархни асосиз равишда ошириб юбориш ёки товарсиз операцияларни амалга ошириш билан боғлиқ операциялар мисол бўлиши мумкин. Шунингдек, битта ҳужжатнинг турли нусхаларидаги ёзувларнинг бир-бирларига мос келмаслик ҳолатларини ҳам киритишимиз мумкин.

Махсус ўтказилган таҳлил натижасида фактларни аниқлаш ҳужжатларда келтирилган маълумотларни мантиқий қўллаш ва математик ҳисоб-китоб қилиш йўли билан амалга оширилади. Бундай аргументлаш оқилона ҳисобланади ва у аудит жараёнида салмоқли ўрин тутади. Бу жараённинг асосий мақсади шундан иборатки, аудитор айрим объектларни кўриб чиқишда, ушбу объектнинг корхона

мулки ҳисобида тан олинishi лозимлиги, ушбу объект учун корхонанинг мулкый ҳуқуқи мавжудлигини аниқлаши, тақдим этилган ҳужжатлар (шартномалар, товарлар ҳисоботи, банк кўчирмалари) ва мулкый ҳуқуқнинг корхонага ўтган пайтини аниқлаш асосида аудитор далилга эга бўлади ва хулоса чиқаради.

Аудиторлик далиллар ҳужжатларни текшириш жараёнида, хўжалик юритувчи субъект ходимлари ва учинчи шахслардан ёзма ҳамда оғзаки сўров ўтказиш йўли билан, ҳисоб жараёнларининг бажарилиши ва хўжалик фаолияти устидан аудиторнинг бевосита кузатиши чоғида олинishi мумкин.

Аудиторлик далиллар бевосита олинган манбаларга қуйидагилар киради: миждоз корхона ва учинчи шахсларнинг дастлабки ҳужжатлари, миждоз корхона бухгалтерия ҳисоби регистрлари ва унинг молия-хўжалик фаолиятининг таҳлили натижалари, миждоз корхона ходимлари ва учинчи шахсларнинг оғзаки билдиришлари, миждоз корхонанинг ҳужжатларини солиштириш ҳамда унинг ҳужжатларини учинчи шахсларнинг ҳужжатлари билан таққослаш, миждоз корхона активлари ва пасивларини инвентаризация қилиш натижалари, шунингдек, унинг молиявий ҳисоботлари.

Олинган далилларнинг сифати уларнинг манбаларига боғлиқ бўлади. Аудиторнинг бевосита кузатиши ва молия-хўжалик операцияларини ўрганиши натижасида олинган далиллар энг ишончли ҳисобланади. Шунингдек, мустақил манбалардан олинган, ҳужжатларга асосланган маълумотлар ҳам ишончли ҳисобланади. Суғурта ташкилотининг ахборотларга ишлов бериш тизимидан тўпланганига қарамадан, тўпланган маълумотларга асосан аудитор томонидан олинган ва

ишлов берилган маълумотларнинг ишончилиги паст ҳисобланади. Суғурта ташкилотининг ахборот тизимида тузилган, ишлов берилган ва сақланаётган ҳужжатлардаги ахборотларнинг далил сифатида аҳамияти паст ҳисобланади. Шу боисдан аудиторлик текширувида ички назорат тизимининг баҳоланишини инобатга олиш зарур. Агар ушбу тизим самарали бўлса, ундан олинган ахборотдан далил сифатида фойдаланиш мумкин.

Ҳар хил манбалардан олинган ва турли шаклдаги аудиторлик далиллар аудиторлик рискинни пасайтиради. Кўп ҳолларда битта ҳолат бўйича ҳар хил манбалардан тўпланган далиллар бир-бирларига зид бўлиб чиқади. Мазкур ҳолатда аудитор вужудга келган зиддиятни ҳал этиш ва тўпланган далилларнинг ишончилиги ҳамда хулосаларнинг асослилигига ишонч ҳосил қилиши учун қўшимча ахборотлар тўплаши зарур. Агар аудитор қандайдир муаммо бўйича етарли далиллар тўплаш имконига эга бўлмаса, бунинг ўзининг ҳисоботида акс эттириши лозим.

Агар суғурта ташкилоти аудиторга тўлақонли текширув учун зарур ҳажмдаги ҳужжатларни тақдим қилмаса ёки агар аудитор зарур аудиторлик далилларини олиш имконига эга бўлмаса, унинг олдида жиддий муаммолар вужудга келиши мумкин.

Аудиторлар аудиторлик амалларини бажариш чоғида далил йиғиш учун маълумотларни тўплайдилар. Аудиторлик амали бу муайян аудит участкасида далилларни олиш учун аудитор томонидан амалга ошириладиган ишларнинг маълум тартиби ва кетма-кетлиги ҳисобланади. Далилларни тўплаш учун қайси аудиторлик амаллари

зарурлиги ва уларни қачон бажаришни аудитор аудиторлик текшируви юзасидан умумий стратегияни белгилаш чоғида мустақил ҳал қилади. Аудит халқаро стандартларига асосан ички назорат воситаларини текшириш, счётлар бўйича қолдиқлар ва оборотларни бухгалтерия ҳисобида акс эттиришнинг тўғрилигини текшириш ҳамда таҳлилий амаллар орқали етарли далилларни тўплаш лозим.

Ички назорат воситаларини моҳиятан текшириш аудиторларга ички назорат тизимида кўзда тутилган тадбирлар ва амалларнинг самарадорлиги (самарасизлиги) тўғрисида далиллар тўплашига имкон беради.

Счётлар бўйича қолдиқлар ва оборотларнинг бухгалтерия ҳисобида тўғри акс эттирилишини батафсил текшириш муайян муомалаларнинг мазмунини ва хатоларни аниқлашни назарда тутди. Батафсил текшириш, одатда, аудитор томонидан текширув мақсадини, танлашнинг режалаштирилган кўламини ва унинг объектларини саралаб олишни ҳисобга олган ҳолда танлов кўламини шакллантириш йўли билан амалга оширилади.

Аудит амалларининг муҳим категорияси таҳлилий амаллар ҳисобланади. Таҳлилий амалнинг тури уларни қўллаш мақсади, текширув учун зарур бўлган ахборотни тўплаш эришиш имконияти ва суғурта ташкилотининг фаолият турига боғлиқ бўлади.

Таҳлилий амалларни қўллашда суғурта ташкилотининг умумий фаолиятига қуйидаги саволномалар орқали баҳо беришимиз мумкин бўлади (1-жадвал).

Суғурта ташкилотларида таҳлилий амалларни қўллаш бўйича саволнома³

Т/р	Муомала мазмуни	Ҳа	Йўқ	Изоҳ
Ички назорат тизими ва бухгалтерия ҳисоби бўйича тестлар				
1.	Ички назорат тизимини тестдан ўтказиш			
2.	Бухгалтерия ҳисоби тизимини тестдан ўтказиш			
3.	Ҳисоб сиёсатини таҳлил қилиш			
4.	Бухгалтерия хизматининг тузилишини текшириш			
5.	Аудиторлик танлашни амалга ошириш			
Моҳияти бўйича аудиторлик текширувларни ташкил қилиш				
6.	Ҳисоботда акс эттирилган маълумотларни текшириш			
7.	Хато ва камчиликларнинг тахминий рўйхатини тузиш			
8.	Меъёрий ҳужжатлар бўйича маълумотларни аниқлаш			
Натижаларни умумлаштириш				
9.	Олинган маълумотларни аудитор ишчи ҳужжатларида акс эттириш			
10.	Натижаларни аудиторлик ҳисобот ва хулосаларида расмийлаштириш			

Суғурта ташкилотлари молиявий натижаларини баҳолашда қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

- молиявий натижалар бўйича иш ҳужжатларини шарҳлаш ва якуний иш ҳужжатларини тайёрлаш;
- молиявий натижалар бўйича аниқланган камчиликларнинг муҳимлик даражасини баҳолаш;
- молиявий натижалар бўйича аудиторлик далилларини етарлигини ва мослигини баҳолаш;
- фаолият узлуксизлигини баҳолаш;
- бухгалтерия ҳисоботидаги молиявий натижалар бўйича ахборотларни тақдим қилиш ва баён қилиш;
- ҳисобот тузилганидан сўнг содир бўлган ҳодисаларни баҳолаш;
- текширув натижалари бўйича аудиторнинг суғурта ташкилоти раҳбариятига тақдим қиладиган ахборотини тузиш;

- аудиторлик хулосасини тузиш.

Аудиторлик текширувининг асосий босқичлари бўйича аудит ўтказишдан қўйилган мақсадга эришилганлик даражасини баҳолаган ҳолда, текширув натижалари аудиторнинг иш ҳужжатларида қайд қилиниши лозим. Аудиторнинг иш ҳужжатларига қуйидагилар киради:

- аудит ўтказишнинг умумий стратегияси ва аудит режаси;
- аудиторлик ташкилоти томонидан фойдаланилган жараёнлар ва уларнинг натижалари баёни;
- суғурта ташкилотининг тушунтиришлари, изоҳлари ва аризалари;
- суғурта ташкилоти ҳужжатларининг кўчирма нусхалари, шу жумладан, фотонусхалари;
- суғурта ташкилотининг ички назорат қилиш тизими ва бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш тизимининг тавсифи;

³ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

- аудиторлик ташкилотининг тахлилий хужжатлари;
- бошқа хужжатлар.

Бевосита аудитни якунлаш жараёнини тадқиқ қилиш шуни кўрсатдики, аудиторлик текшируви натижалари кўпинча оддий иш қоғозларида қўлёзма кўринишида умумлаштирилиб, ишлов берилади ва аудиторлик ҳисоботига киритилади. Ушбу вазиятни бартараф этиш ва аудит якунида аниқланган хато-камчиликларни умумлаштиришда хронологик, системали, аралаш гуруҳлаш усулларини қўллаш тавсия этилади. Унинг натижаларига асосланиб, хато-камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирлари ишлаб чиқиши лозим. Ушбу чора-тадбирлар эса аудит натижалари бўйича аниқланган хато-камчиликларнинг сабабларини очиб бериш ва асосланган қарорлар қабул қилишни таъминлайди.

Мунозара. Маълумки, аудиторлик текширувларининг сифатли ташкил қилиниши хўжалик юритувчи субъектнинг бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизими ҳамда миждо корхонанинг маълумотлари билан таъминланиш даражасига боғлиқдир.

Аудиторлик текширувлари суғурта ташкилотларидан олинган далиллар ҳисобига амалга оширилади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, барча иқтисодчи олимлар ўзларининг илмий изланишларида далилларга тўхталиб ўтган.

Хусусан, З.Т. Маматов далил бўйича қуйидагиларни таъкидлаб ўтган: «Аудиторлик текширишнинг асосий тузатишлари бўйича хулоса чиқаришга асос бўлиши учун аудитор тегишли далилларни тўплаши лозим. Текшириш чоғида аудитор тўплаган ахборотлар ва тахлилий маълумотлар аудитор далили деб аталади. Далилларни тўплаш учун

аудитор турли амалларни (процедураларни) тўплаши мумкин. Тегишли технология жарённининг ажралмас қисми бўлган далилларни тўплашнинг маълум усулини амал (процедура) деб атаймиз. Уларни бошқа касбларга хос бўлган амаллардан фарқ қилиш учун аудиторлар қўллайдиган амалларни аудиторлик амаллари деб атаймиз. Аудитор аудиторлик далилларини тўплаш учун уларни олиш уларнинг чекланган сонидан фойдаланади» [2].

И.Н. Кўзиевнинг фикрича, «аудиторлик далили тушунчаси аудит ўтказиш жараёнида тўпланадиган бухгалтерия ахборотидаги маълумотлар ва бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан ташқари олинган ахборотлар, молиявий ҳисоботни тузиш учун асос бўлган далиллар аниқ ёки ноаниқликлар ёки фактларни нотўғри талқин қилишни билдиради, улар асосида аудитор томонидан қабул қилинадиган мулоҳаза ўзгариши мумкинлиги ёки унга ноаниқ ёки нотўғри фактлар таъсир қилиши эҳтимолини келтириб чиқаради деган хулосага келган» [3].

А.З.Авлоқулов «аудиторлик далилларининг энг кенг тарқалган ва ишончли усули сифатида тахлилий амаллар» эканлигини таъкидлаб ўтган» [4].

Стефан Зука эса, «аудиторлик далиллари ва уларни хужжатлаштириш натижасида олинган хулоса ундан фойдаланувчиларнинг рискларини тушуниш имкониятини осонлаштириш имконини беради дея таъкидлаган» [5].

Зеофанис Карагиоргос, Жеорж Дрогалас, Иорданис Елефериадис, Петрос Чристодоулон каби олимлар «молиявий ҳисобот аудитини ўтказишда муҳим бузиб кўрсатиш rischi аниқланиши лозим ва бу риск ўз вақтида аниқланмаса, аудитор

томонидан нотўғри хулоса бериш эҳтимоли юқори бўлади. Мана шу жараёнда аудиторлик далиллар муҳим аҳамият касб этиши таъкидлаб ўтилган» [6].

А.Аренс, Дж.Лоббек аудит гуруҳи раҳбари, «аудиторлик текшируви жараёнида бевосита ижрочилар билан суҳбатлашиб, мансаб йўриқномаларининг аниқ ижрочиларига етказилганлигини аниқлаши ва шу билан бирга ички назоратнинг ишончлилиги ёки юзакилиги тўғрисида қўшимча далиллар олиши мумкин. Бу эса, аудит кўлами мижоз томонидан ёки ташқи шароитлар остида чегараланганлиги аудиторга боғлиқ»- дея изоҳлайди.[7]

И.Х.Шеримбетовнинг фикрича, «хусусий капитал аудитини режалаштириш босқичида хўжалик юритувчи субъект фаолиятига доир рискларни аниқлаши, дастлабки баҳолаш ва шунга мувофиқ аудитнинг умумий режасини тузиши лозим. Аудит умумий режаси аудиторлик текширувини самарали ўтказилишига хизмат қилиб, унда аудит ўтказиш кетма-кетлиги ҳамда далиллар тўплашда қўлланиладиган аудит амаллари белгиланади, дея таъкидлаган» [8].

Умуман олганда, юқоридаги фикрларни умумлаштириш орқали таъкидлашимиз мумкинки, молиявий ҳисобот маълумотларининг ишончлилиги тўғрисида аудитор ўз фикрини шакллантиришда, аудиторлик далилларини етарли даражада тўплаб, аудиторлик рискни пасайтиришни кўзлайди. Шу орқали, аудитор томонидан текширув натижаларининг самарали бўлиши ва ижобий натижага эришиши таъминланиши мумкин.

Эътибор берадиган бўлсак, аудиторлик текширувларининг асосий қисми аудиторлик далилларини

тўплашдан иборат бўлиб, маълумотларни йиғиш, молиявий ҳисоботнинг ишончлилигини, молия-хўжалик операцияларининг бухгалтерия ҳисобини юритишга оид белгиланган қоидалар ва низомларга мувофиқлигини, шу билан бирга аудиторлик хулосаси тузиш учун аудиторнинг шахсий фикрини шакллантириш мақсадида уларни умумлаштириш ва баҳолашни назарда тутди.

Бундан ташқари, аудиторлик текширувини ўтказишда аудитни режалаштириш асосий жараёнлардан бири ҳисобланади. Режалаштиришнинг асоси сифатида далил тўплаш ҳисобланиб, етарлича далилларга эга бўлмай туриб, ҳеч қандай фаолиятни баҳолаш имкони мавжуд бўлмайди. Таъкидлаш жоизки, аудиторлик хулосасини тайёрлашда далилларнинг етарлиги таъминланса, ҳеч қандай муаммо келиб чиқмайди. Умуман олганда, аудиторлик текширувида далиллар асосий бўғин ҳисобланади, шунингдек, аудитор иши сифатини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш натижасида бизнесни муваффақиятли ривожлантиришга ёрдам берадиган, суғурта ташкилотлари молиявий ҳисоботларининг ишончлилиги тўғрисида хулоса берадиган, ташкилотда учрайдиган хато ва камчиликлар юзасидан уларга тегишли маслаҳат ва амалий тавсиялар бера оладиган аудиторлик хизматига талаб кун сайин ортиб бормокда. Шу билан бир қаторда, суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувини ўтказишда самарали текширув жараёнларини ташкил қилиш орқали аудитор кутган ижобий натижага эришиш мумкин бўлади.

Аудиторлик ташкилоти хулоса бериш учун аудиторлик далилларининг

етарли ва мослигини таъминланиши керак. Фикримизча, далилларнинг ишончлиги таъминланиши учун асосий эътиборни қуйидагиларга қаратиши лозим деб ўйлаймиз:

Суғурта ташкилотининг бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисоботи ва ички аудит хизматининг ҳолати, ички назорат тизими характери, шунингдек, ички аудитнинг мустақиллиги ва назорат рискин баҳолаш жараёни;

аудиторлик ташкилоти томонидан бажариладиган таҳлилий амаллар ва иш натижаларининг ҳажми;

суғурта ташкилоти томонидан йиғилган аудиторлик далилларининг маълумот манбасининг мустақил эканлиги, уларнинг ишончлигини далиллар билан исботланиши;

суғурта ташкилотидан олинган далилларнинг ишончли ва самарали бўлиши учун таҳлилий амаллардан унумли фойдаланиш.

Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувларини ташкил қилишда самарали усуллардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги пайтда аудиторлик фаолиятида замонавий рақамли технологияларни қўллаш давр талаби ҳисобланади. Иқтисодиётимизни рақамлаштириш шароитида аудиторлик фаолиятида замонавий технологиялардан

фойдаланиш фаолият самарадорлигини оширишга ҳамда таҳлилий амалларнинг мураккаб микдорий усулларидан фойдаланишга имкон беради.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда биз томонимиздан қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Аудиторлик ташкилоти суғурта ташкилотлари фаолиятини баҳолашда, биринчи навбатда ички назорат тизимининг ишончлигини баҳолаши шарт. Ички назорат тизими бўйича далил йиғиш ва баҳолаш ишлари аудиторлик текширувини режалаштириш давомида ўрганилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди;

2. Аудиторлик далилларини йиғишда бир қанча аудит усулларидан фойдаланилади. Бизнинг фикримизча, аудитор анкета-сўровнома ва тест орқали далил тўплайдиган бўлса, биринчи навбатда далилларга оператив баҳо бериб, хато ва камчиликларни ўз вақтида аниқлаш имкониятига эга бўлади;

3. Далил олиш усулларидан фойдаланиб, суғурта ташкилотида таҳлилий амалларни қўллаш очиқ ва шаффоф маълумотларни аниқлашга олиб келади, шунинг учун ҳам текширувлар давомида аудиторлик ташкилоти таҳлилий амалларнинг бир қанчасидан фойдаланадиган бўлса, ҳар томонлама самарали ва тежамкор иш қўламига эга бўлган бўлади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2021 йил 25 февраль, ЎРҚ-677-сон
2. Маматов З.Т. Аудит. Ўқув қўлланма Т.: «Fan va texnologiya», 2007, 174 бет
3. Қўзиев И.Н., Аудиторлик текширувлари натижалари бўйича аудиторлик ҳисоботлари ва хулосаларини тузиш масалалари.//“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2015 йил.
4. Авлоқулов А. З. Аудитнинг халқаро стандартлари асосида таҳлилий амалларни қўллашни такомиллаштириш. //Иқтисодиёт ва таълим, 2020 № 6, 234-б.

5. Stefan Zuca "Audit Evidence – Necessity to Qualify a Pertinent Opinion".//Journal of Accounting and Public Policy Volume 20, 2015, Pages 700-704
6. Theofanis Karagiorgos, George Drogalas, Iordanis Eleftheriadis, Petros Christodoulou. Internal audit contribution to efficient risk management. //Journal of business management. <http://www.jointphd.eu/> Vol. 2, No. 1, January-June 2010
7. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. -М.: Финансы и статистика, 2013. -560 с.
8. Шеримбетов И.Х. (2023). FEATURES OF ACCOUNTING EQUITY CAPITAL COMPONENTS. //International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development, 5(10), 55-61. Retrieved from <https://journals.researchparks.org/index.php/IJEFSD/article/view/4873>
9. №500 – «Аудиторлик далиллар» АУДИТ ВА СИФАТ НАЗОРАТИНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ: I ҚИСМ 1-жилд 620-924 бетлар.